

СПЕЦИФИКА НА ВИСШЕТО ИКОНОМИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДЕЦЕНТРАЛИЗИРАНЕ НА НЕГОВАТА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ

доц. д-р Ангел Ангелов*

ВЪВЕДЕНИЕ

Студията е посветена на спецификата на висшето икономическо училище като голяма организация и възможностите за децентрализиране на неговата система за управление. Тази студия е част от мащабно изследване на автора, което е посветено на анализа и проектирането на системата за управление на голяма непроизводствена организация на примера на висше икономическо училище.

В тази студия авторът си е поставил целта да свърже възможностите за децентрализиране на системата за управление на едно висше икономическо училище с неговата специфика като голяма непроизводствена организация. По-конкретно изследователското внимание е фокусирано върху образователния продукт – крайния продукт на висшето училище, образователния процес, основното структурно звено (ОСЗ) на висшето училище. Без съдържателно изясняване на тези основни специфични характеристики на висшето училище не могат да се обосноват възможностите за децентрализиране на неговата система за управление.

За достигане на гореизложената изследователска цел авторът използва метода на аналогията и сравнителния анализ, с които проследява разликата във въпросните характеристики между една голяма производствена и непроизводствена организация, както и възможностите на системния подход.

1. СЪЩНОСТ И ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОДУКТ

1.1. Дефиниране на образователния продукт

Той може да се дефинира като натрупани знания, умения и комуникативни способности у членовете на академичния състав, които се предлагат на студентите (специалисти, бакалаври, магистри и докторанти) в процеса на тяхното обучение в продължение съответно на три, четири и пет години под формата на “учебно меню”.

Допълнителни уточнения: Става дума за образователния продукт, който се поднася на студентите. Този продукт се поднася от членовете на академичния състав, т.е. преподавателите, по време на учебния процес, който е двустранен.

Създател на образователния продукт. Създател е, **първо**, академичният състав. Академичният състав може да се дефинира като списък на всички категории преподаватели: асистенти, доценти, професори. И, **второ**, научни работници, които са извън състава на университета – от други университети и изследователски структури у нас и чужбина.

В основата на създаването на образователен продукт в един университет са членовете на академичния му състав. Членовете на академичния състав създават този продукт главно по пътя на т.нар. **собствени научни изследвания**. А собствени научни

* Доц. д-р Ангел Ангелов – катедра “Управление”, тел.: 81-95-689

изследвания могат да се осъществяват по два начина – индивидуално или в група (изследователски екип). И по двата начина изследванията могат да се организират формално или неформално. Те могат да се финансират от университета, външен на университета субект или от самия изследовател.

Резултатите от собствените научни изследвания се превръщат в **образователен продукт** от членовете на академичния състав, след което той се поднася на студента. Образователният продукт се реализира чрез придобитите от студентите знания, умения, комуникативни и професионални способности.

Ползване на чужд опит. Освен собствените си научни изследвания, всеки университетски научен работник неизбежно ползва опита и достиженията на други научни работници извън университета – в България и извън нея. Без ползването на чужд опит и достижения нито един университетски преподавател не може да претендира за създаване на качествен образователен продукт.

1.1.2. Начини на поднасяне на образователния продукт

Директно поднасяне в учебната аудитория, където протича учебният образователен процес. Образователният продукт се поднася индивидуално, уникално, неповторимо по време на лекция или семинарно занятие от преподавателя. Доколкото поднасянето на образователния продукт има творчески характер, дотолкова той е неповторим и уникален. Макар времето за една лекция да е едно и също, темата да е една и съща, студентите да са едни и същи, но резултатите са различни именно поради тази уникалност. Творческото поднасяне на образователния продукт е по възможностите на онези научни работници, които са творци.

Описание на образователния продукт в учебници и учебни помагала. Няма значение дали носителят на образователния продукт е хартиен или електронен. Така поднесен, той може да се ползва както по време на лекции и семинарни занятия, така и в процеса на самостоятелна работа от студента.

1.1.3. Предназначение на образователния продукт

Предназначението на образователния продукт е да обслужва учебния процес – организиран или индивидуален. Но неговото истинско предназначение е от даден студент да бъде създаден качествен краен продукт – дипломиран квалифициран специалист, бакалавър, магистър, доктор.

В тесния смисъл може да се приеме, че образователният продукт е краен продукт за университета, а в широкия – това е висококвалифицираният дипломиран специалист, бакалавър, магистър, доктор.

Консуматор (потребител) на образователния продукт. Потребители на образователния продукт в един университет са неговите студенти – специалисти, бакалаври, магистри, както и докторантите.

1.1.4. Субекти – организатори на създаването на образователен продукт

Преподавателите. Всеки преподавател организира сам създаването на някакъв образователен продукт в областта, в която работи. Младият преподавател в началото на своята кариера ползва опита и достиженията на други при създаването на образователен продукт.

Университетът и неговите структурни звена. Университетът чрез своите специализирани структурни звена организира и насочва усилията на отделния научен работник или изследователски екипи в области и направления, които са стратегически за учебното заведение. Резултатите от изследванията се трансформират в образователен продукт.

Други извънуниверситетски субекти (структури). Това са други университети, изследователски организации, министерства и други, които финансират важни за тях изследователски задачи. Отделни научни работници или цели университетски екипи ползват резултатите от научните изследвания, като ги трансформират в образователен продукт.

В последна сметка всеки преподавател сам решава кои научни резултати да включи в образователния продукт по своята учебна дисциплина (лекционен материал, учебник, учебно помагало).

1.1.5. Организатор на потреблението на образователния продукт в учебния процес

Организатори са отделният преподавател, университетските структурни звена – факултети и катедри. Когато става дума за организиране на самия учебен процес, главен организатор е конкретният университет в лицето на неговите органи за управление и структурни звена – факултети, катедри, администрация, съпътстващи структури.

Когато става дума за организиране на една лекция или семинарно занятие – организатор е самият преподавател. От организирането и провеждането на самата лекция или семинарно занятие зависят в голяма степен и резултатите от усвояването на образователния продукт. Онези научни работници, които са добри педагози, постигат по-добри резултати в учебния процес.

1.1.6. Качество на образователния продукт

Качеството на образователния продукт, създаван от отделен катедрен колектив, или преподавател, за различните специалности е различно. Един университет в известен смисъл е размито множество от специалности, катедрени колективи и отделни преподаватели. Качеството на образователния продукт зависи в най-голяма степен от неговите създатели. А негови създатели са квалифицираните преподаватели.

Ако се говори за качество на образователния продукт, поднасян пред определена специалност, то това качество зависи изключително от качествата на членовете на катедрения колектив, които работят с тази специалност, както и на всички останали преподаватели, които поднасят някакъв образователен продукт пред нея.

1.1.7. Потребност от обновление на образователния продукт

С течение на времето качеството на образователния продукт се променя. В съвременните условия образователният продукт остарява бързо и поради това се нуждае от по-често обновление. Отделният преподавател е този, който взема решение кога, в каква ширина и дълбочина да обнови образователния продукт, в зависимост от собственото си чувство за отговорност, възможности, натиск от конкуренцията и други фактори.

1.2. Същност и характеристика на крайния продукт: специалист, бакалавър, магистър, доктор

След внасянето на яснота относно крайния продукт в тесния смисъл на думата, т.е. образователния продукт, стигнахме до извода, че той не е нито цел, нито резултат, към който се стреми едно висше училище. По-скоро образователният продукт е междинна цел и резултат, вътрешен незавършен продукт за висшето училище. Възниква големият въпрос? Кой е крайният продукт от дейността на едно висше училище и то оня, който е предназначен за реализация на пазара? Вероятно това е висококвалифицираният дипломиран специалист, бакалавър, магистър и доктор.

В последващото изложение няма да правим разлика между тези четири квалификационни категории краен продукт. В студията и четирите категории ще бъдат разгледани като **краен продукт** на изхода на едно висше училище, предназначен за реализация на пазара. Категорично обаче това не е продукт като всички останали продукти. Той има специфични белези и характеристики, които се нуждаят от описание и анализ. Ще използваме термини и категории типични за производствената организация, но преосмислени за висшето училище като една много специфична непроектна организация. Изясняването на всичко, което е свързано с т.нар. краен продукт на едно висше училище, е абсолютно необходимо за достигането на останалите изследователски задачи, а именно:

- дефиниране на основното структурно звено (ОСЗ) на висшето училище;
- децентрализиране на системата на управление.

Необходимо е накратко теоретически да бъдат осветлени всички онези компоненти, които са тясно и неизбежно свързани с крайния продукт.

1.2.1. Производствен процес

В един университет това е т.нар. учебен или образователен процес. В по-нататъшното изложение ще си служим със словосъчетанието **образователен процес**. Именно в резултат на осъществяването на този процес в едно висше училище се получава неговият краен продукт.

Образователният процес по принцип е много дълъг. За специалиста той е три години, за бакалавъра четири и за магистъра пет, респ. пет и половина години, когато променя специалността си. За доктора той трае цели осем години, а понякога и повече.

Кратка характеристика на **образователния процес**.

Освен че се отличава с голяма продължителност:

- **първо**, той е двустранен процес. От едната страна е научният работник (преподавателят), който поднася някакво образователно меню, а от другата – студентът (обучаемия);
- **второ**, протича в аудитория под формата на лекция или семинарно занятие;
- **трето**, този процес протича и извън аудиторията под формата на т.нар. самостоятелна работа на студента (в библиотеката, в домашна обстановка и т.н.);
- **четвърто**, образователният процес се организира от университета и неговите структурни звена (факултети, катедри, департаменти);
- **пето**, в организацията на този процес участва и самият студент;
- **шесто**, образователният процес има етапен (модулен) характер. За модул може да се приеме отделната учебна година или учебен семестър.
- **седмо**, по време на процеса студентът получава знания и изгражда някакви умения;

- **осмо**, поднасянето на учебното меню и уменията е разпределено по отделни учебни дисциплини. Титуляри на създаването на тези учебни дисциплини са различни преподаватели, които поднасят по различен индивидуален начин учебното меню;
- **девето**, образователният процес неизбежно е и възпитателен процес. Студентът получава и различни ценности, морал и т.н.

1.2.2. Крайният продукт е резултат от усилията на много участници в образователния процес (професори, доценти, асистенти)

Крайният продукт от образователния процес, който протича в едно висше училище, е резултат от усилията на много членове на академичния състав. За всеки един от четирите квалификационни категории краен продукт (висококвалифицирани: специалист, бакалавър, магистър, доктор) освен че продължителността на образователния процес е различна, различен е и броят и квалификацията на членовете на академичния състав – участници в този процес. Така например в обучението на специалиста (колежанин) в продължение на 3 години участват и хабилиитирани, и нехабилиитирани лица. Но в подготовката на т.нар. магистри и докторанти участват само хабилиитирани лица.

Освен че участниците в образователния процес са много на брой, те са и с различен профил. Едни са математици, други информатици, икономисти и т.н. Всеки един от тях като участник, в качеството си на преподавател, оставя или не оставя своя собствена диря или принос в получаването на крайния продукт.

Затова въпросът за състава и комбинацията между преподавателите – участници в образователния процес, е изключително важен и интересен. Един път разбран като разпределение на учебното меню по отделни научни направления и конкретни учебни дисциплини, заедно с техния хорариум, и втори път като избор на качествени преподаватели за всяка учебна дисциплина. Поради това ролята на екипа (коллектива) от преподаватели, който в повечето случаи е междукатедрен, е изключително голяма за получаване на качествен краен продукт.

Всеки участник в подготовката на крайния продукт внася нещо строго индивидуално и лично в трактовката и поднасянето на учебния материал. Затова при един и същ учебен план и едни и същи студенти, но при различни преподаватели, може да се получи различен резултат. Този факт в известна степен обяснява защо потребителите на краен продукт търсят и предпочитат завършили точно определен университет, факултет и специалност и защо крайният продукт на други образователни структури е пренебрегван.

1.2.3. Крайният продукт е резултат от усилията на много и различни специализирани структурни звена на университета (катедри, департаменти, факултети)

Между множеството специализирани структурни звена на университета е налице разделение на труда, респ. и кооперация на труда, за да се получи определен краен продукт. Една част от тези звена са обектно специализирани, а други имат функционална специализация. Департаментите са пример за функционално специализирани структурни звена. Една част от катедрите са също такива. Докато друга част от тях са специализирани в подготовката на конкретен краен продукт – например, бакалавър с точно определен профил и предназначение.

Факултетите би трябвало също да са специализирани и да покриват отделни образователни и научни направления: “Икономика”, “Право”, “Администрация и управление” и т.н. Но някои от тях могат да бъдат специализирани и в конкретна

функционална област от дадено научно направление. Например няколко сродни специалности от икономическото направление.

Сериозният проблем е кой да “произвежда” крайния продукт (само едно специализирано структурно звено или повече на брой звена)? И едното, и другото решение имат своите преимущества и недостатъци. Те също ще бъдат анализирани в друга част на изследването.

1.2.4. Кратка характеристика на крайния продукт

Освен че крайният продукт на един университет е специалист – бакалавър, магистър и доктор (добър или лош), той е и някаква личност (ярка и неповторима индивидуалност).

Всяка личност с висше образование, когато постъпва на работа, независимо къде, тя постъпва и като специалист, и като личност. Като специалист той е бил подготвян в университет, в съответна специалност, от преподавателски екип и в последна сметка е носител на някакви знания и умения, комуникативни и професионални способности. Но същевременно той (продуктът) е и някаква личност. При това ярка и неповторима. Като личност той представлява съчетание на различни индивидуални характеристики, като се почне с физически и умствени способности, мине се през ценностната система и се стигне до опита и възрастта.

Тази безспорна истина е важна, тъй като при едни и същи условия на обучение във висшето училище различните личности впоследствие съумяват да реализират различен процент от потенциала си като специалисти.

Когато някой потребител наеме бакалавъра или магистъра Петров, той наема и личността Петров и то такава, каквата е в момента на наемането. Но потребителят в момента на наемането не знае що за личност ще постъпи на работа при него. Чак след изтичане на някакъв период от време потребителят разбира какъв специалист и каква личност е наел.

1.2.5. “Производителят” – висшето училище, не знае с какъв “материал”, т.е. с какви студенти (личности) ще работи

Със стартирането на първата учебна година първите преподаватели посрещат своите новоприети студенти, без да имат представа що за студенти са. През целия период на обучение те са и студенти и личности. В реалната действителност е невъзможно да бъде отделена личността от студента. В една аудитория попадат студенти с различни възможности. Техните възможности са различни именно защото са различни личности. Едни усвояват поднасяния учебен материал по-бързо и по-убедително, друго по-бавно, а трети нищо не възприемат, макар условията за всички в учебния поток или административната група да са едни и същи. А иначе в един и същи поток или административна група са попаднали кандидат-студенти с еднакъв или почти еднакъв бал. Според бала те би трябвало да са еднакви като студенти. Но уви... Това не е истина!

1.2.6. “Производителят” – висшето училище, не продава своя краен продукт на пазара

Между производителя и потребителя застава самия продукт. Затова вниманието на “производителя” е насочено изключително към “производството” на краен продукт, а не към неговата реализация.

Между производителя (университета) и потребителя на неговия краен продукт на практика няма посредници (търговци на едро или на дребно), както е при всички останали стоки и услуги. Производителят (висшето училище) не осъществява никаква продажба.

Висшето училище с тържество или без тържество дава дипломата за висше образование на нейния притежател (третиран в това изследване условно като краен продукт) и той в качеството си на новоизлюпен специалист сам има грижа за собствената си реализация. След поднасянето на дипломата производителят като че ли няма грижи относно реализацията на собствения си краен продукт. Производителят е само загрижен и вероятно заинтересован от успешната реализация на своя краен продукт. Но на практика той не участва с процеса на реализация.

Висшето училище се интересува и получава обратна информация за успешната или неуспешна реализация на своите питомци, за да настрои своята дейност към потребностите на пазара. Затова неговите структурни звена би трябвало непрекъснато да проучват потребностите на пазара и да реагират по адекватен начин. Връзката „висше училище – пазарни потребности – промени във висшето училище” трябва да бъде същата както при производителите на традиционни продукти и услуги – жива, динамична, адекватна.

1.2.7. Крайният продукт остарява морално много бързо

Тук става дума не за остаряване на бакалавъра Петров или магистъра Иванов, а за стареенето на знанията и уменията, които са получили във висшето училище. Процесът на стареене е различен за различните специалности.

В съвременните условия, ако Петров или Иванов не могат да се справят успешно с работите и задачите, за които са наети с предишни знания и умения, те биват измествани от “нови продукти” на висшето училище или от конкуренти – възпитаници на други висши училища! За да бъдат конкурентоспособни, те трябва непрекъснато да се обучават (индивидуално или организирано), тъй като на пазара непрекъснато излизат по-млади специалисти, обучавани с по-нов и качествен образователен продукт.

1.2.8. Крайният продукт се нуждае от непрекъснато подобряване (усъвършенстване)

Става дума за готов продукт, който е в процес на “потребление”. Грижата за това усъвършенстване трябва да бъде на личността Петров. Основен двигател, който подтиква определена личност да усъвършенства своите професионални знания и умения, това са конкуренцията на трудовия пазар и нейните (на личността) професионални амбиции.

Конкуренцията между самите организации – потребители, в името на оцеляването или просперитета водят до това, че за едно работно място или длъжност в организацията има само един кандидат или повече от един кандидат. Когато кандидатите са повече от един, ръководството на организацията – потребител, винаги предпочита по-добрия или по-квалифицирания продукт (счетоводител, финансист и т.н.).

В съвременните условия придобиването на диплома за висше образование е само основание за стартиране в професионалната надпревара, но не и гаранция за успешна реализация. От стартиралия бакалавър Петров или магистъра Иванов впоследствие се изискват къртовски усилия по линия на индивидуалното обучение (самообучение) или организираното обучение (обучение в специализирани учебни структури срещу заплащане). И всичко това, за да се задържат на повърхността или да направят успешна професионална кариера.

1.2.9. Всеки производител (висше училище) само решава с какъв “материал” (студент) да работи

Дълги години, а и сега в момента правилата на играта дават възможност всяко висше училище на конкурсна основа само да решава кои кандидат-студенти да станат студенти. В последна сметка студентите са “материалът”, с който работи едно висше училище. Тази самостоятелност на висшето училище в избора е относителна, тъй като държавата предreshава броя на студентите, приети на конкурсна основа.

Университетското ръководство избира най-добрите от съвкупността кандидат-студенти, явили се на конкурс. Но решение в кое висше училище и в коя специалност да кандидатстват вземат самите кандидат-студенти. Така че на входа на едно висше училище се тълпят кандидат-студенти с едни качества и възможности, а на друго с други такива.

Кратка характеристика на кандидат-студента:

- една част от кандидат-студентите са добре ориентирани. Те знаят какво искат и как да го постигнат, т.е. знаят в кое висше училище и в кои негови специалности да кандидатстват. Те знаят как да се доберат до желаната и предпочитана от тях специалност. Дали специалността е желана от тях, от техните родители или приятели няма съществено значение;
- друга част от кандидат-студентите не са напълно ориентирани. Те боравят с няколко специалности, а понякога и с повече от едно висше училище;
- има и трета категория кандидат-студенти – напълно дезориентирани. Те нямат идея за желана и предпочитана специалност и университет. Затова, когато кандидатстват, попълват в кандидат-студентските документи всички специалности. Целта е да станат студенти. Специалността няма значение.

Тази кратка характеристика е необходима, за да направим извода, че в една съвкупност от студенти: специалност, учебен поток или административна група винаги има представители на горните три категории студенти. Съответно и тяхното поведение и мотивация са различни. Различни са и резултатите от тяхното обучение. В последна сметка на трудовия пазар попадат в качеството си на краен продукт всички, които се дипломират.

1.2.10. Качеството на образователния процес зависи както от “производствените” условия и образователните технологии, така и от умствените възможности и мотивацията на студента (бъдещия краен продукт)

Крайният продукт се създава и оформя в образователния процес (“производствения процес”). В широкия смисъл този процес протича не само в аудиторията, но и извън нея, а студентът е обект на обучение.

Образователният процес е двустранен процес. От едната страна е преподавателят, а от другата – студентът. Мястото, където протича този процес, може да бъде аудитория, библиотека, собствения дом на студента, студентското общежитие. Необходими са още учебници, учебни помагала, учебни технологии. Тях можем да дефинираме като трети фактор. Така че качеството на образователния процес зависи и от трите фактора.

Но в тази точка става дума за **студента**, за неговата мотивация и възможности като участник в този процес. При това той е съзнателен участник. Под мотивация в случая се има предвид желанието и стремежът на студента Петров да удовлетворява в максимална степен интелектуалната си потребност от знания и умения в конкретна специалност. За никого не е тайна, че тази потребност не е еднаква за всички студенти в едно висше училище. Тя дори не е еднаква за всички студенти от една специалност, колкото и малък да е броят на студентите.

Смело можем да направим извода, че равнището на мотивация за различните студенти е различно. Чудесно се работи в аудитория, която е пълна с високомотивирани студенти, и обратно.

Освен от мотивацията качеството на образователния процес зависи и от умствените способности на студента. Всъщност целта на всеки кандидат-студентски конкурсен изпит е в университетската аудитория да влязат както високомотивирани студенти, така и студенти с умствен потенциал, за да може в края на образователния период да излезе по-качествен краен продукт, който впоследствие да се реализира по-успешно в социалната практика.

1.2.11. Потребителят (организацията) не плаща директна цена за крайния продукт

След като го наеме, тя му осигурява някакви трудови условия и някакво заплащане.

Организацията потребител на университетски краен продукт не плаща цена за “покупката” на този продукт. Нито преди “покупката”, нито след нея, нито по време на “покупката”, организацията потребител не плаща никаква цена на висшето училище – “производител” или “продавач”. Тя, организацията потребител, не плаща и никаква издръжка на университета производител. Малки изключения има само в случаите на спонсорство и дарителство (поръчково обучение). Разходите (цената) за обучението на един студент се поемат от държавата и самия студент (изключение – частните висши училища).

След като организацията наеме бакалавъра или магистъра Петров, тя му предлага някакви трудови условия и той започва да върши работи и задачи, заради които е нает на определено работно място или длъжност. Едва след като свърши работите и задачите организацията му плаща някакво възнаграждение. Организацията потребител не плаща т.нар. **трансферна цена**, както е при спортистите, и след това да им плаща текущи възнаграждения за участие в спортни състезания. Тя плаща на Петров само за конкретно вложен труд!

1.2.12. Разходи по подготовката на крайния продукт

Необходим е диференциран подход при третирането на този въпрос. В едни минали времена, когато всички университети бяха държавни, цялата им издръжка се поемаше от държавата. Студентите плащаха само някаква символична такса за своето обучение. Сега при наличието на две категории университети – **държавни** и **частни**, нещата, свързани с “издръжката”, стоят по различен начин.

Около 85-90% от издръжката на държавните университети се поема от държавата. Останалите 10-15% се поемат от студентите. Тези числа означават, че на практика държавата плаща цената на подготовката на крайния продукт в тях.

При частните университети цената се заплаща от самите студенти. На пазара на труда крайните продукти от двете категории университети са с равни права. Нещата стават по-различни когато зададем въпроса – коя от двете категории готви по-качествен краен продукт.

1.3. Основно структурно звено на висшето училище (факултет)

Кое структурно звено на висшето училище произвежда крайния продукт?

За да отговорим сполучливо на този въпрос, трябва да разгледаме накратко етапите на образователния процес. Образователният процес беше дефиниран като процес, по време на който членовете на академичния състав поднасят на студентите знания и умения, т.е.

някакво учебно меню, с което студентите се превръщат в краен продукт – специалисти, бакалаври, магистри. Този процес е с продължителност съответно три, четири и пет години. Тези години изразяват само продължителността на образователния процес, но не и неговите етапи.

Всяка учебна година се състои от два семестъра. Това е най-късият период на обучение, но не и етап. Успешното завършване на един, два или повече семестъра не означава нищо, тъй като на техния финал не се получава относително завършен продукт. Етапите не се покриват нито със семестъра, нито с учебната година.

Критерий за дефиниране на т.нар. етап (етапи) на образователния процес. Отделен отрязък от време като астрономическа категория не може да бъде критерий: учебна година, учебен семестър, месец и т.н. Критерият трябва да има пряко отношение към формирането на крайния продукт, т.е. да води до създаване на относително завършен продукт. Студентът, преминавайки във времето през относителна незавършеност, в края на процеса да се оформи в готов краен продукт.

От тази гледна точка етапите на образователния процес са три:

- **етап 1:** “Усвояване на учебни дисциплини от т.нар. бл. А” (фундаментални учебни дисциплини);
- **етап 2:** “Усвояване на учебни дисциплини от бл. Б” (специални учебни дисциплини);
- **етап 3:** “Усвояване на учебни дисциплини от бл. В” (изборни университетски учебни дисциплини).

Студентът приключва през тези три етапа в края на образователния процес, който може да бъде с различна продължителност, и се оформя в краен продукт. Характерът и съдържанието на отделните групи учебни дисциплини, които водят до относителна завършеност на бъдещия краен продукт, представляват критерия за обособяване на отделните етапи на образователния процес.

Тук аналогията между една голяма производствена организация и висшето училище като голяма непроизводствена организация е неуместна. При една производствена организация отделните производствени (технологични) етапи са затворени в относително обособени структурни звена – участъци, цехове, производствени единици. Материалът (предметът на труда) преминавайки през отделните етапи постепенно се превръща в готов краен продукт.

Във висшето училище като непроизводствена организация това не е така, тъй като визираните по-горе етапи не са затворени в относително обособени структурни звена: катедри, департаменти, факултети.

Тази специфика трябва да бъде анализирана. Ако висшето училище е специализирано, например икономическо, техническо, медицинско и т.н., то етапите са затворени в границите на цялото висше училище, а не в неговото структурно звено – факултета. Исторически университетите в България са се развивали така, че не е имало стремеж към затваряне на отделни етапи в самостоятелни структурни звена. Например, факултет „Фундаментални учебни дисциплини”; факултет „Специални учебни дисциплини”; факултет „Изборни учебни дисциплини”.

Характерното за първия етап, предназначението на който е да дава фундаментална подготовка, е, че неговите учебни дисциплини са разпиляни в различни катедри и департаменти. Има фундаментални катедри и департаменти, които са тясно специализирани. Членовете на техния академичен състав водят само една фундаментална учебна дисциплина – например, математика, макро- и микроикономика и т.н. Има катедри с фундаментален характер с повече от една учебна дисциплина.

Катедрите с фундаментален характер и департаментите обслужват всички специалности в едно висше училище. Но никъде не съществува факултет “Фундаментални учебни

дисциплини” или факултет “Блок А”. По аналогия в една производствена организация от типа на предприятието има цех “А”; “Б”; “В”; и т.н. Във всеки от тези цехове се затваря отделна фаза или етап от производствения (технологичния) процес. И след като предметът на труда премине през всички цехове, т.е. етапи, в края на последния (монтажния) цех се получава крайният продукт, предназначен за пазара.

Характерно за втория етап е, че учебните дисциплини в него се предлагат от структурно звено, наречено катедра. Членовете на академичния състав на една катедра, водеща специалност, предлагат набор от специални учебни дисциплини. Тук примери не са необходими. Никъде не съществува факултет “Специални учебни дисциплини” или факултет “Блок Б”.

Третият етап е също разпилян по отделни катедри. Той не е затворен в отделна структурна единица на университета.

Дори и в най-тясно специализираното висше училище липсват структурни звена (факултети), в които да се затварят дефинираните в схемата етапи на образователния процес. Ако имаме три специализирани факултета, студентът, след като в продължение на четири години премине през тях щеше да се дипломира като бакалавър. Бакалавърът като краен продукт щеше да търси успешна реализация в социалната практика.

Следва категоричният извод: структурните звена в един университет не са създадени на поетапен принцип, така, както е при големите производствени организации. Макар университетските структурни звена да са създадени на друг признак или принцип, в по-нататъшното изложение тези етапи ще бъдат засегнати отново по повод изясняването на всички въпроси, свързани с т.нар. **основно структурно звено** на едно висше училище.

След като един студент трябва да усвои всички учебни дисциплини от блокове “А”; “Б” и “В”, то възниква големият въпрос – кое структурно звено на университета покрива тези блокове или етапи? Очевидно е, че това не е отделният факултет. Не е и катедрата или департаментът? Може би това е висшето училище като единна система? Като че ли проблемът за ОСЗ (основно структурно звено) става изключително сложен. Сложността идва и от факта, че от теоретическа гледна точка ОСЗ не само трябва да произведе крайният продукт (услугата), но и да ги продаде на пазара, за да получи някакви приходи. С тези приходи би трябвало да покрие разходите си! Иначе се губи всякаква представа за ефективност.

Големият теоретически и практически въпрос е: на изхода на коя университетска подсистема (структурно звено) се получава крайният продукт?

У много хора, включително и специалисти, битува неправилното схващане, че крайният продукт – бакалавър и магистър се произвежда от катедрения колектив, който води съответната специалност. Това схващане е неправилно, тъй като има катедри, чиито членове предлагат на студентите от съответната специалност не повече от 50% от учебното меню, необходимо за тяхното създаване и оформяне като краен продукт. Други катедрени колективи стигат до 2/3 от общия обем. Все едно – няма катедрен колектив, който да поднася 100% от учебното меню, необходимо за създаване на краен продукт. При това няма значение дали катедрата е функционална или отраслова. Няма значение дали се подвизава в икономическото или някакво друго научно направление! Някакво изключение е само юридическият факултет.

Въпросът може да се зададе и по друг начин – кое друго университетско структурно звено “произвежда” крайния продукт? Може би това е факултетът? В българските висши училища преди и понастоящем функционират всякакви факултети. Тяхното разнообразие като съдържание и големина е изключително. Необходима е дефиниция на това що е факултет.

Факултетът може да се дефинира най-общо като съвкупност от специалности и катедри. Той може да включва в своя състав специалности и катедри, които са от едно научно направление: например, само икономическо или две и повече направления. Така например, факултет “Управление и информатика” в УНСС включва в своя състав специалности, принадлежащи към две професионални направления: направление “икономика” – специалности и съответно катедри: “Статистика и иконометрия” и “Маркетинг и стратегическо планиране”, и специалности “Бизнес администрация” и “Публична администрация” от направление “Администрация и управление”).

Реално функционират и факултети като например, “Финансово-счетоводен”, който включва само три икономически специалности, респ. катедри, а именно: “Счетоводство”, “Финанси” и “Финансов контрол”. Може да съществува и само юридически факултет, в който се готвят само юристи, и то само магистри.

От гледна точка на специалностите, които са включени в един факултет, последният може да бъде: **монопродуктов** (произвежда само икономисти, само юристи и т.н.); **многопродуктов** – произвежда икономисти, управленци, информатици.

Истина е, че факултетът, макар да е далеч по-голяма структурна единица от катедрата и департаментът, не произвежда краен продукт: бакалавър, магистър. Това е така, тъй като факултетът не включва в своя състав всички катедри от бл. “А”. Катедрите, които предлагат учебни дисциплини от бл. “А”, са разпиляни в състава на различни факултети. А точно тази категория катедри участват в “производството” на крайния продукт с повече от 1/3 от общия обем учебно меню, необходимо за създаването на същия този краен продукт.

Може би производител на крайния продукт е висшето училище като единна система? Може би висшето училище (университетът) като цяло е една голяма организация от вертикален тип? Ако приемем, че е такава, би трябвало между неговите съставни части да са налице множество връзки и зависимости с вертикален характер. А може би висшето училище като цяло представлява една универсална съвкупност от факултети (УНСС има седем факултета).

Анализът показва, че относително “най-затворен” е Юридическият факултет. Магистрите в него се обучават по единен (държавен) учебен план. Всички учебни дисциплини от този учебен план се поемат от юридически катедри, принадлежащи към този факултет. В подготовката на бъдещия юрист-магистър не участват катедрени колективи от други факултети.

1.3.1. Връзки и зависимости на факултета с останалите структурни звена на висшето училище

Доколко факултетът представлява единна система? Кой са съставните части на факултета? Какви са връзките и зависимостите между тях? Това са все важни и интересни въпроси, които чакат отговор на емпирична основа. Познавайки се само на дефиниции от законови разпоредби не можем да стигнем до същността на нещата. При това много често дефинициите в закона понякога са неадекватни, остарели или просто неверни.

Факултетът представлява съвкупност от специалности и катедри, чиито членове на академичния състав обучават студентите по съответните специалности. Ако твърдим, че факултетът е единна система, то това твърдение трябва да се докаже. Само анализът на вътрешните връзки и зависимости между съставните части на един факултет може да послужи като доказателство. Резултатите от един сполучлив анализ пък могат да бъдат основание за дефиниране на различни по състав, структура и големина факултети.

Кой са съставните части на един факултет? Ако твърдим, че това са неговите специалности (няма факултет без специалности), дефиницията ще бъде наивна и

неадекватна, тъй като макар всяка специалност да е реален факт в един факултет и едно висше училище, тя не съществува като **организационно обособено структурно звено**. Организационното структурно звено е **катедрата**, която обслужва съответната специалност. Затова дефинираме факултета като съвкупност от специалности и катедри, които обслужват тези специалности. В състава на факултета могат да присъстват други структурни звена, които не водят специалност. Дали те ще бъдат наречени катедри или департаменти, това е друг въпрос. Но дадена специалност, независимо как се нарича, не е и не може да бъде структурно звено на факултета. **Специалността** може да се дефинира като съвкупност от студенти (бакалаври или магистри), които се обучават по специфичен учебен план. Макар реално отделната специалност да функционира като учебни административни групи, учебен поток, по отделни учебни години – тя (специалността) не е структурно обособена част на факултета. Тя не е част от системата на управление нито на факултета, нито на висшето училище. Структурно обособена част от факултета е отделната катедра. Департаментът е част от университета. Поне според ЗВО е така. А преди излизането на този закон в продължение на десетилетия той е бил част от факултета.

Според Закона за висшето образование: “Катедрата е звено на факултет, департамент, филиал или колеж, което осъществява учебна и научноизследователска дейност по една или група сродни учебни дисциплини. Катедрата включва най-малко 7 члена академичен състав на основен трудов договор във висше училище”¹.

Според същия закон департаментът е фактически два пъти по-голяма катедра, която обаче не е в състава на факултета, а е на пряко подчинение на ръководството на висшето училище. Освен, че департаментът е по-голяма по численост структурна единица от катедрата, тя не води специалност. Департаментът е дефиниран от Закона като основно звено на висшето училище, а не като основно звено на факултета, филиала или колежа.

Тези дефиниции в ЗВО се нуждаят от анализ на емпирична основа, тъй като крият в себе си редица несъвършенства. Фактът, че в почти всички висши училища департаментите са в състава на отделни факултети е много красноречив. Факт е, че редица структурни звена, които отговарят сто процента на дефиницията за департамент, са все още катедри и по наименование, и по съдържание.

Дали обаче всички катедри водят някаква специалност? В реалната действителност съществува катедра, която води две специалности. Но катедра, водеща три специалности, няма.

Катедрите в едно висше икономическо училище биват: **функционални и отраслови**. Това деление е в зависимост от характера на специалността, която води катедрата. Катедри, които не водят специалност, и всички департаменти също имат функционален характер, тъй като обслужват всички специалности на висшето училище.

В зависимост от признака, по който се създават, катедрите биват функционални и отраслови. Функционалните подготвят студенти за определена функция. Например финанси; труд; счетоводство и т.н. Т.нар. отраслови катедри подготвят студенти, които по презумпция трябва да се реализират в конкретен отрасъл. Например индустрия, транспорт, селско стопанство и т.н.

“Функционална катедра е онази, която осъществява учебна и научно-изследователска дейност по набор от учебни дисциплини, с които се подготвят специалисти икономисти в конкретна функционална област. Функционалната област не само дава наименованието на катедрата, но и изпълва със съдържание дейността на всички членове на катедрата – както учебна, така и научно изследователска”².

¹ Закон за висшето образование; бр. 36. от 2.05.2006, в сила от 01.07.2006 г.

² А. Ангелов, “Някои проблеми на висшето икономическо образование”, София, 2002 г.

Отрасловата катедра включва членове на академичния състав, които водят лекции и упражнения по учебни дисциплини, които предлагат специфични за даден отрасъл знания и умения.

До тук ставаше дума за функционални катедри, които имат функционална специалност. Но в едно висше училище има и катедри, които не водят специалност. Това са обикновено катедри, които водят фундаментални учебни дисциплини, които се четат пред всички студенти във висшето училище, независимо от принадлежността им към дадена специалност – функционална или отраслова. Тези катедри също могат да бъдат наречени **функционални**, тъй като обслужват всички специалности. Това твърдение е валидно и за т.нар. департаменти.

1.3.2. Връзки и зависимости между съставните части на факултета

Монопрофилен факултет

Като основен критерий при дефинирането на този тип факултет приемаме принадлежността на крайния продукт само към едно професионално направление. Най-типичен пример за монопрофилен факултет е Юридическият факултет. Независимо в състава на който университет се намира, той е типичен пример, тъй като:

- готви само един краен продукт – юрист-магистър;
- този факултет е напълно независим от останалите факултети и структурни звена на университета;
- самата структура на факултета е силно опростена (малко на брой съставни части и несложни връзки и зависимости между тях);

Друг пример за монопрофилен факултет това е финансово-счетоводният факултет. Той има следния схематичен израз:

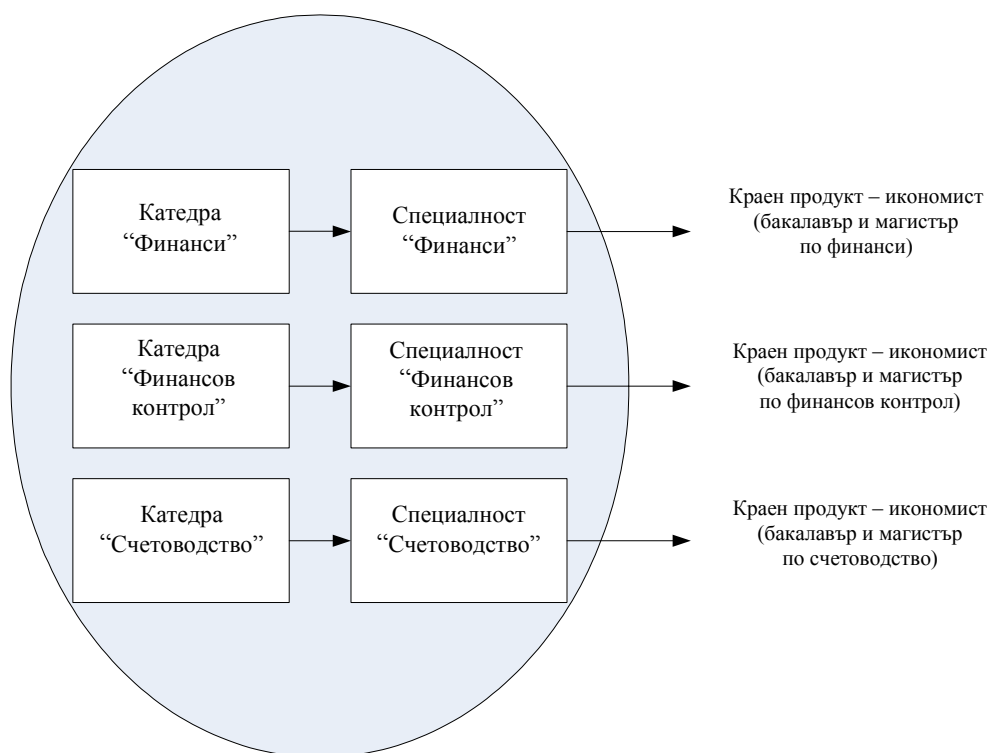

Схема 1. Монопрофилен факултет

От гледна точка на крайния продукт този факултет е монопрофилен, тъй като бакалаврите и магистрите, макар да са от различни специалности, са от едно и също научно направление – икономическото. На изхода на този факултет крайният продукт е само **икономист**. Основният критерий в случая е не конкретната икономическа специалност, а научното направление “икономика”. Когато ползваме този критерий, броят на конкретните образователно-квалификационни специалности няма значение.

Многопрофилен факултет

На изхода на този тип факултет се получават различни крайни продукти, т.е. два и повече крайни продукта, които принадлежат към различни професионални направления. Пример за такъв тип факултет може да бъде факултет “Управление и информатика”. В неговия състав са включени специалности и катедри, които произвеждат краен продукт от две различни научни направления – “Икономика” и “Администрация и управление”.

Схема 2. Многопрофилен факултет

Ако приемем за критерий конкретна специалност, и то независимо от това към кое професионално направление принадлежи, то картината става друга. Използването на този критерий би довело до стремеж към превръщането на отделна специалност в отделен факултет.

Многопрофилният тип факултет може да има две разновидности:

- първата – многопрофилен само в едно професионално направление;
- втората – многопрофилен с краен продукт от различни професионални направления.

Втората разновидност можем да я наречем **от конгломератен вид**.

1.3.3. Връзки и зависимости на факултета с външната среда на висшето училище

1.3.3.1. Пряка връзка с пазара

Спецификата на крайния продукт на едно висше училище: бакалавър и магистър вече беше изяснена. Във връзка с идентифицирането на основното структурно звено, възниква големият въпрос – кое университетско структурно звено осъществява преки връзки с пазара

– катедрата, департамента, факултета или университета като цяло? Въпросът може да бъде зададен и по друг начин: кое от тези структурни звена може и трябва да бъде ОСЗ, т.е. да му бъде предоставен статут на ОСЗ? За да стигнем до адекватния отговор, трябва да осъществим няколко анализа.

Анализ на връзката “катедра – пазар”

Катедрите биват **функционални и водещи специалност** (няма значение дали специалността е функционална, или отраслева).

Функционална катедра. Този тип катедра предлага образователен продукт на катедрите, водещи специалност. Този продукт е предназначен за вътрешно университетски оборот. Тъй като този тип катедра не произвежда краен продукт, предназначен за пазара, тя не осъществява и никакви връзки с пазара.

Следователно тя не бива и не трябва да има статута на ОСЗ.

Катедра, водеща специалност

Няма значение каква е специалността – функционална или отраслева.

Действително на изхода на подсистемата “катедра-специалност” се получава т.нар. краен продукт – бакалавър или магистър.

Големият въпрос е: дали този краен продукт е резултат само от усилията на членовете на академичния състав на съответната катедра? Отговорът е категоричен – крайният продукт (бакалавър или магистър) не е резултат само от усилията на катедрата, водеща специалност. В “производството” на този краен продукт участват и други функционални катедри и департаменти.

Анализ на връзката “департамент – пазар”

Департаментът по замисъл и реализация е структурно звено, което не води специалност, т.е. на неговия изход не се получава краен продукт (бакалавър или магистър). Департаментът предлага образователен продукт, който се консумира от студенти, принадлежащи към различни специалности.

Категорично, департаментът не може да бъде ОСЗ на едно висше училище. Освен това той е също малко по обхват и размер структурно звено.

Анализ на връзката “факултет – пазар”

Вече подчертахме, че структурно звено, което включва в своя състав само една катедра и само една специалност, независимо от това колко голям е катедреният колектив или колко студенти си обучават, не трябва да има статута на факултет.

Всички факултети включват в своя състав поне две и повече специалности и съответно катедри. Въпросът е в това дали тези специалности са от едно, две или повече професионални направления. Пъстротата в състава и големината на факултета са изключително големи. Струва си те да бъдат анализирани най-подробно от гледна точка на това кой тип факултет би трябвало да има статута на ОСЗ и кой не трябва да има такъв статут. Защото априори може да се направи изводът, че една част от факултетите в един университет могат да имат статут на ОСЗ, а други не трябва да имат този статут. Решението за един или друг статут взема висшето ръководство на училището. Това решение трябва да бъде адекватно и реалистично.

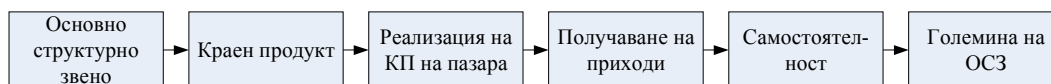
Всъщност една от изследователските задачи е да се даде отговор на въпроса: при съществуващото многообразие на факултети какво решение да взема висшето ръководство на училището? То може да създава всякакви по обхват – размер и състав, факултети, включително да им предоставя или не статут на ОСЗ. Изследователските резултати от това проучване могат да бъдат някакви принципи, ограничения или правила, с които да се съобразява висшето ръководство.

До тук кристализираха следните принципи (белези) за идентифициране на ОСЗ:

първият – структурното звено произвежда краен продукт, предназначен за пазара, или произвежда междинен продукт, предназначен за вътрешносистемен оборот;
 вторият – реализира самостоятелно крайния си продукт на пазара;
 третият – от собствени приходи покрива разходите си;
 четвъртият – притежава критична маса (големина), като му дава възможност да произвежда и продава достатъчен обем краен продукт, който му позволява със собствени приходи да покрива разходите си.

Очевидно, не е целесъобразно, ако в едно висше училище има 20 специалности и двадесет катедри, неговото висше ръководство да предостави статут на ОСЗ на всички тези структури. Не че това не е възможно. Могат да бъдат измислени всякакви теорийки и обосновки, за да бъде оправдано едно явно нецелесъобразно решение.

Анализ на релацията:

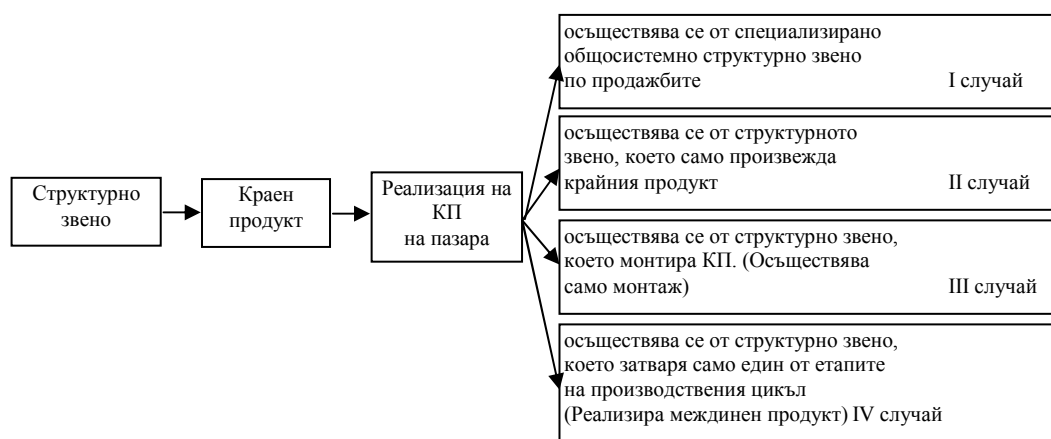

В анализа на тази връзка се крие отговора на въпроса, кое структурно звено заслужава да има статута на ОСЗ.

Ръководството на една голяма организация, каквато е висшето училище, може да предоставя правото да реализира някаква продукция на пазара на което и да е негово структурно звено.

Това може да бъде:

- специализирано структурно звено по продажбите. То не произвежда нищо. Само продава продукцията. Това звено дори може да продава продукцията на цялата организация;
- звеното, което произвежда продукцията, в която се затваря целия производствен цикъл;
- звеното, което сглобява (монтира) крайният продукт. (Такова звено във висшето училище липсва!);
- звеното, което затваря един или няколко етапа от производствения цикъл.

I. Случай (схема)

Няма значение дали продуктът е краен, или междинен. Той се произвежда от различни специализирани структурни звена на организацията, но се реализира на пазара от структурно звено, условно наречено “Звено по продажбите”. При тази схема висшето ръководство на организацията априори е решило да централизира продажбите, респ. приходите от тях, както и разпределението им. При тази схема висшето ръководство съзнателно лишава звената – производители на краен продукт, от каквато и да е самостоятелност, включително и финансова. От чисто счетоводна гледна точка някои от звената – производители, могат да покриват разходите си от собствени приходи, но други може и да не могат. Висшето ръководство също априори е решило, че онези, които не могат да покриват разходите си от собствени приходи, ще бъдат издържани от организацията като цяло.

Как е във висшето училище?

1. Приемаме хипотетично, че ОСЗ на УНСС е катедрата, водеща специалност.

Може да се изчисли доста точно какви са разходите и какви са приходите на всяка катедра. В този случай висшето училище като цяло получава приходите и неговото ръководство ги разпределя и преразпределя.

2. Приемаме, че ОСЗ на висшето училище е факултета. Приходите и разходите и тяхното разпределение са също централизирани.

II. Случай (схема)

Производството на даден краен продукт е изцяло заслуга на структурното звено и то само си го реализира на пазара. То получава приходи и самостоятелно разпределя тези приходи, като отделя една част от тях за общосистемни (общоорганизационни цели и задачи). Такова структурно звено е най-целесъобразно да има статута на ОСЗ.

Как е във висшето училище? Във висшето училище не съществува структурно звено, което да произвежда краен продукт от “а” до “я”. Такова структурно звено е висшето училище като единна система.

III. Случай (схема)

Когато е налице производствена (технологична) верига, отделните структурни звена затварят отделна фаза или етап, а само крайното (монтажното) структурно звено осъществява реализацията на пазара. В този случай всички структурни звена по веригата, заедно с крайното (финалното), би трябвало да бъдат третираны като единна и неделима система. Независимо, че само крайното реализира продукцията и получава приходите, те би трябвало да се разглеждат като приходи за цялата система.

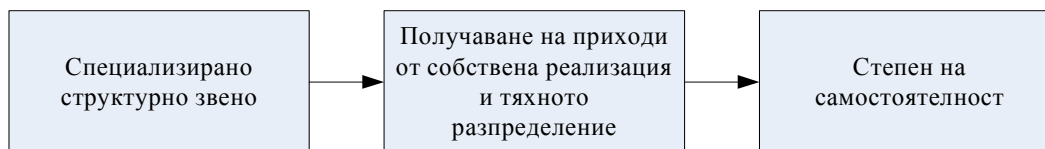
Във висшето училище, макар привидно, катедрата, водеща специалност, да има характеристиките на крайно структурно звено, на изхода на което се получава краен продукт, аналогията не е пълна, тъй като крайният продукт е заслуга и на функционалните катедри и департаментите. Именно това разделение на труда между функционалните катедри, департаментите и катедрите, водещи специалност, ни дава основание да разглеждаме висшето училище като единна система! Поне що се отнася до т.нар. икономическо направление.

IV Случай (схема)

Отделното структурно звено произвежда междинен, а не краен продукт. Този междинен продукт е предназначен за пазара. За университета този случай не е типичен!

Втора релация (между получавани приходи от собствена реализация и тяхното разпределение)

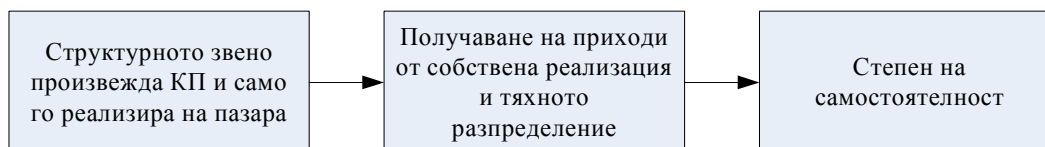
I. Случай (схема)

Когато реализацията се осъществява от едно специализирано структурно звено за цялата система, тогава приходите и тяхното разпределение се централизират. Висшето ръководство лишава структурното звено – производител на краен продукт, от каквато и да е самостоятелност, включително и финансова.

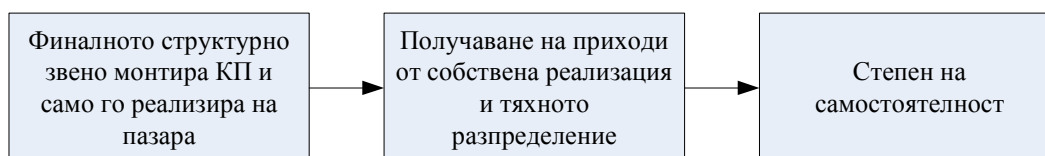
Макар в едно висше училище да не съществува специализирано структурно звено по реализацията, то приходите и тяхното разпределение са изключително силно централизирани. Такова звено не съществува, защото на практика, както вече беше отбелязано, висшето училище не продава крайния си продукт. Щом няма реални продажби, няма и приходи. Но държавните университети получават държавна субсидия, получават приходи от студентски такси и така формират своя бюджет. Всяка година те осъществяват големи разходи. Те са също изключително силно централизирани. Тази изключително силно централизация не се е променяла с десетилетия. Приходите са много. Но истината е, че висшите ръководства нямат интерес, воля и желание да предоставят на своите подсистеми статут на основно структурно звено и така да децентрализират системата на управление. Да направят с вътрешните си правила (ЗВО не им пречи) така, че тези ОСЗ да разработват собствен бюджет и да покриват разходите си от собствени приходи?! Да се засили разпоредителството с ресурсите от страна на ръководството на ОСЗ.

II Случай

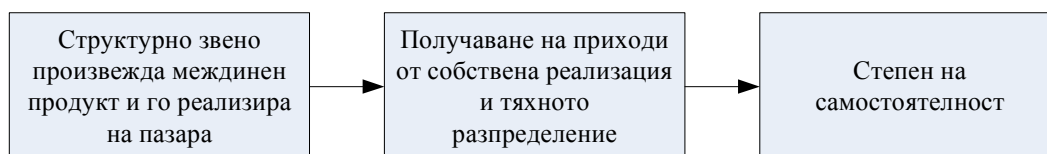
Когато е налице този случай, структурното звено би трябвало да отчита краен икономически резултат и само да го разпределя. Точно това звено би трябвало да има статут на ОСЗ. Да има изключително голяма финансова и юридическа самостоятелност. Такова звено във висшето училище обаче не съществува!

III Случай

В този случай всички структурни звена са неделима част от системата. Те не се нуждаят от самостоятелност, включително и финалното структурно звено. При този случай хармонията е в цялата система, а не в нейните съставни части. Системата се нуждае от централизирано управление. Висшето ръководство разпределя получените приходи и то съзнателно лишава съставните части на системата от финансова самостоятелност. Точно такава е системата на управление във висшите училища.

IV Случай

Този случай не е типичен за висшето училище!

Трета релация (степен на самостоятелност на структурното звено – критична маса големина на ОСЗ)

Съществува връзка между степента на самостоятелност на ОСЗ и неговата големина. Този проблем има своите философски измерения. Заслужава ли малко, безпомощно дете, което е само на една годинка, самостоятелност? Каква би могла да бъде тази самостоятелност? Какви биха били последствията от нея?

А трябва ли един индивид, примерно на 30 години, физически и психически здрав, с образование, способен да се справя с предизвикателствата на живота, да бъде третиран като малко дете? Какви биха били последствията от подобно отношение. В двата примера под големина се има предвид не само теглото, но и възрастта и степента на зрялост.

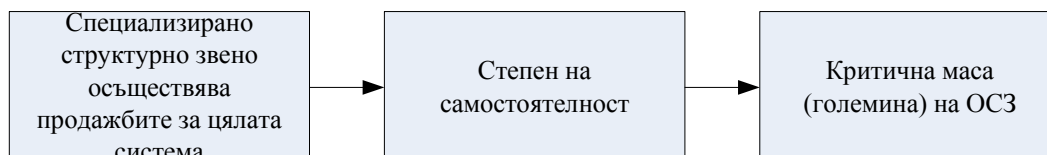
В условията на пазарна икономика дори и най-малките фирми имат право на самостоятелно съществуване, докато покриват разходите си от собствени приходи и получаваната печалба удовлетворява нейния собственик. В този смисъл не съществува връзка между големината на организацията и нейната самостоятелност. Тя е самостоятелна в истинския смисъл на това понятие. А големината ѝ обуславя големината на печалбата.

Тези разсъждения не са валидни, когато става дума за степента на самостоятелност на ОСЗ и неговата големина в една голяма организация. Висшето ръководство на една голяма организация винаги е склонно да дава по-голяма самостоятелност, включително и финансова, на по-големите по обхват и размер структурни звена. И обратното, фирмата на един едноличен търговец с 5-6 или 10 души персонал може да функционира нормално и търговеца да получава удовлетворителна печалба. Той и неговата фирма са изключително самостоятелни. Но структурно звено с тази големина в рамките на една голяма организация едва ли би получило статут на ОСЗ, т.е. да взема напълно самостоятелни решения да покрива разходите си от собствени приходи и получаваната печалба да удовлетворява висшето ръководство на организацията.

Големината на ОСЗ за големите организации в различните отрасли, производства и дейности е различна. За две или повече еднакви по големина организации с еднакъв предмет на дейност не би трябвало да има резки отклонения в големината на техните основни структурни звена. Съществува връзка между големината на самата организация и

големината на нейното основно структурно звено. Колкото по-голяма е организацията, толкова по-големи са нейните ОСЗ и обратно. Колкото по-големи са ОСЗ, толкова по-голяма е и организацията.

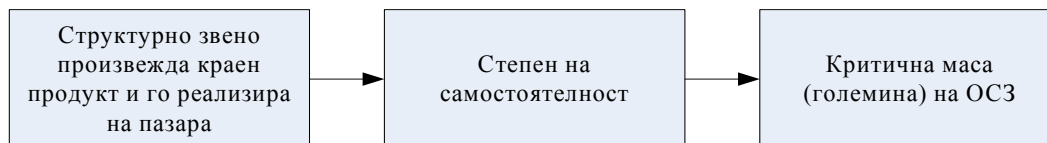
I Случай

В този случай големината на структурното звено зависи от производствено-технологични фактори и причини: единична мощност на машини и съоръжения, капацитет и т.н.

В едно висше училище големината на ОСЗ и степента на неговата самостоятелност не зависят от пазарни фактори. Неговите самостоятелност и големина зависят от вътрешносистемни фактори и причини като брой на специалности и брой студенти, обучавани в тях, брой катедри и големина на самите катедри. В този случай и големите, и средните, и малките факултети априори са лишени от самостоятелност. Те са напълно обезличени и техните ръководства нямат право на самостоятелни решения.

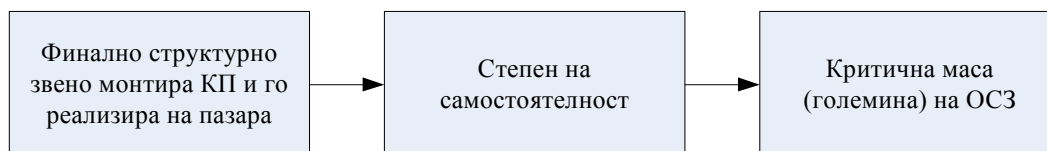
II Случай

В този случай е налице пряка връзка между големината на ОСЗ и степента на неговата самостоятелност. При университета от западноевропейски тип основното структурно звено е факултета – медицински, технически, юридически и т.н. На изхода на всеки факултет се получава крайният продукт – бакалавър или магистър. Между факултетите на този тип университет не съществува разделение на труда, т.е. крайният продукт е резултат от усилията на всеки отделен факултет. Поради тази причина факултетите са големи и сами покриват разходите си от собствени приходи.

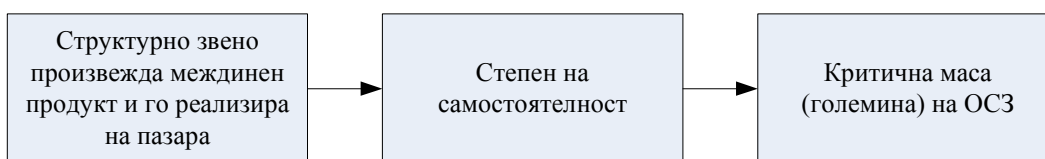
Точно обратното е във висше специализирано училище, което не е от типа на западноевропейския университет.

III Случай

Този случай липсва във висшите училища. Независимо от кой тип е висшето училище, в него не съществува специализирано (монтажно) структурно звено. Катедрите, които водят специалност не са такива звена, тъй като участват с не повече от 50 % при създаването на крайния продукт – бакалавър.

IV Случай

И този случай не е типичен за висшите училища, тъй като в тях липсват специализирани структурни звена, които да произвеждат междинен (незавършен) продукт и сами да го реализират на пазара.

Налице очевидно е потребност от създаване на факултети от нов тип, които да бъдат превърнати в основни структурни звена.

1.4. Причини, които пораждат необходимостта от създаване на факултети от нов тип

Под “факултет от нов тип”, авторът има предвид създаването на мощни, крупни и перспективни факултети – с много на брой членове на академичния състав и голям брой студенти. Досега съществуващите факултети в УНСС – седем на брой, могат да бъдат квалифицирани като факултети от стар тип, които са с малка “критична маса” и са типични за един отминал период от живота на университета. Съществуващите факултети са типични за периода, през който системата на управление на икономическите университети е била изключително силно централизирана.

Първата и може би най-важна причина, която налага създаването на факултети от нов тип е необходимостта от децентрализиране на системата на управление на икономическите университети. А основната причина за необходимостта от децентрализация се корени във фундаменталните промени, които настъпиха в обществото през последните 15 години. Най-общо промените могат да бъдат квалифицирани като тотално демократизиране на обществото и в частност на неговата подсистема „наука и висше образование”.

През последните години държавата предостави много по-голяма самостоятелност и автономност на университетите и висшите училища. В рамките на тази по-голяма самостоятелност и автономност е целесъобразно системата на управление в тях да бъде по-децентрализирана. А това по същество означава, че факултетите като основни структурни звена на университета, също трябва да получат по-голяма самостоятелност и автономност. Не може да бъде проектирана и създадена по-децентрализирана университетска система на управление без по-голяма самостоятелност на факултетите.

Факултетите в сегашния си вид – състав, големина и начин на управление, не “заслужават” по-голяма самостоятелност и автономност. Това фактически е втората

причина, която изисква тяхното окрупняване. Целта на това окрупняване е в рамките на един факултет да бъде включен максималният обем работи, дейности и инфраструктура, които гарантират създаването на “крайния продукт” – бакалавър или магистър. Засега това важи за университета като цяло, а не за неговите съставни части – факултетите.

1.4.1. Историческото наследство и пречките, които то създава

Голямата беда на българските университети е, че в продължение на десетилетия те са били създавани и развивани като специализирани големи висши икономически училища. В продължение на пет десетилетия, те са били наричани висши икономически институти – Висш икономически институт “Карл Маркс”, Висш институт за народно стопанство – гр. Варна, и Висш финансово-стопански институт “Д. А. Ценов” – гр. Свищов. Исторически в България са се оформили три такива специализирани икономически института. Съвсем целенасочено субективният фактор в управлението в лицето на Министерския съвет и Министерството на образованието е провеждал стратегия и политика, насочена към създаване, укрепване и развитие именно на висши икономически институти, а не на университети в класическия смисъл на тази дума.

Ако анализираме броя и съдържанието на специалностите в тези три института до началото на 90-те години, ще констатираме, че има почти пълно съвпадение между тях. Различията са в броя на специалностите и на обучаваните студенти в тях.

Така е било до началото на 90-те години. Още в зората на демокрацията, ръководствата на трите специализирани висши икономически институти побързаха да ги трансформират в университети. В София ВИИ “Карл Маркс” беше преименуван на Университет за национално и световно стопанство. Във Варна ВИНС стана Икономически университет гр. Варна, а в Свищов – Стопанска академия “Д. А. Ценов”.

Смяната на наименованията почти с нищо не промени съдържанието в смисъла, в който третираме нещата, и то в продължение на десетина години, дори и след поредната корекция на Закона за висшето образование.

В рамките на бившите икономически институти т.нар. факултети нямат нищо общо с факултетите на един класически западноевропейски университет. В университета от западен тип факултетът е основно структурно звено на университета. То представлява звено, в което се осъществяват всички работи и дейности, необходими за създаване на един специалист с висше образование – юрист, икономист, инженер и т.н. – като се започне с назначаването и освобождаването на членовете на академичния състав, мине се през самостоятелен бюджет и се стигне до разпоредителство с напълно самостоятелна учебна материална база на факултета.

В българските университети, макар факултетът да съществува като самостоятелно обособена структурна единица, той е напълно обезличен и лишен от каквато и да е самостоятелност, включително юридическа и финансова. Единствената индикация на някаква самостоятелност е наличието на Факултетен научен съвет (ФНС), който може да избира доценти и професори. Но и тази самостоятелност не е истинска, тъй като решението на ФНС не е окончателно, а се потвърждава или не от специализирана комисия на ВАК.

Интересно е, че за последните 4-5 десетилетия в УНСС са били създавани само икономически специалности, с изключение на специалност “Право”. Едва през 2002 година Министерският съвет решава, че специалностите “Стопанско управление” и “Публична администрация” не са икономически специалности и това е основанията за създаване на ново икономическо направление, наречено “Администрация и управление”. А в икономическото направление вече фигурират 25 специалности. Самото съществуване на много на брой специалности със съответни катедри изисква и създаването на много на брой

малки факултети. Наричаме ги малки, тъй като включват в своя състав малко на брой (колкото да се отговори на изискванията на ЗВО) членове на академичния състав и малко на брой студенти – по 1500, 2000 и в редки случаи до 2500 души.

В сравнение със съседните балкански държави, например Сърбия и Черна гора и Република Македония, българските факултети са действително малки по-размер и нежизнеспособни. Те са от два до три пъти по-малки, без собствена инфраструктура и финансова самостоятелност. Става дума само за бизнес-факултетите. Ако сравним българските икономически факултети с тези на западноевропейските университети по критерия големина, дистанцията ще бъде още по-голяма, а по критерия степен на самостоятелност и автономност и степен на децентрализация в рамките на даден университет и на отделния факултет, нещата са несравними.

Друг интересен факт е, че до средата на 90-те години на миналия век почти всички университети в Република България бяха държавни. Няколкото частни университета бяха в процес на създаване. Но и в държавните, и в частните университети системата на управление беше силно централизирана, без да става дума за малките изключения. Този факт показва, че в България никой не желае да създава университети от западноевропейски тип и че никой не иска да се раздели с българския синдром – “цялата формална власт да се акумулира на върха на пирамидата, а всички под него да бъдат обезличени и превърнати в безропотни изпълнители”.

1.4.2 Проблеми при създаването на факултети от нов тип

Когато третираме въпроса за създаване на факултети от нов тип и децентрализиране на една университетска система на управление, трябва да тръгнем от реалностите и даденостите в Република България, тъй като този проблем е български. Той дори не съществува в съседна балканска държава като Сърбия. Дори и при най-добро желание не можем да копираме и ползваме някакъв западноевропейски университет, тъй като той е бил създаван десетилетия именно като университет. А при нашите български условия задачата е: как от един висш икономически институт, който десетилетия е бил създаван и развиван като такъв, да направим университет от западноевропейски тип? Най-елементарният, но и правдоподобен отговор е: обособяваме два или три мощни икономически факултета и в съседство до сградата на УНСС да бъдат построени няколко учебни корпуса, във всеки от които те да бъдат локализиран, например: медицински факултет, инженерен факултет, архитектурен факултет и т.н. Така може да се появи на бял свят един истински университет, в който всеки факултет има юридическа и финансова самостоятелност, формира и разпределя собствен бюджет и т.н. С една дума, всеки от хипотетичните факултети се радва на онази самостоятелност и автономност, на която се радват и западноевропейските факултети.

Очевидно е, че такъв проект е неосъществим, поне по две причини: първата – не съществува потребност от такъв университет в София, и втората – нито УНСС, нито държавата разполагат с финансов ресурс за неговото създаване!

Оказа се, че крайният продукт в един университет от западноевропейски тип се произвежда не от университета като единна система, а от неговите основни структурни звена – факултетите. Юридическият факултет на един такъв университет произвежда юрист-магистър; техническият факултет – инженер (бакалавър и магистър), и т.н. Между факултетите на един такъв университет няма никакво разделение на труда, т.е. те нищо не си разменят за да произведат крайния си продукт. При това разполагат със собствена и независима учебна база и инфраструктура.

Ето как изглежда в схематичен вид този тип университет (схема 3)

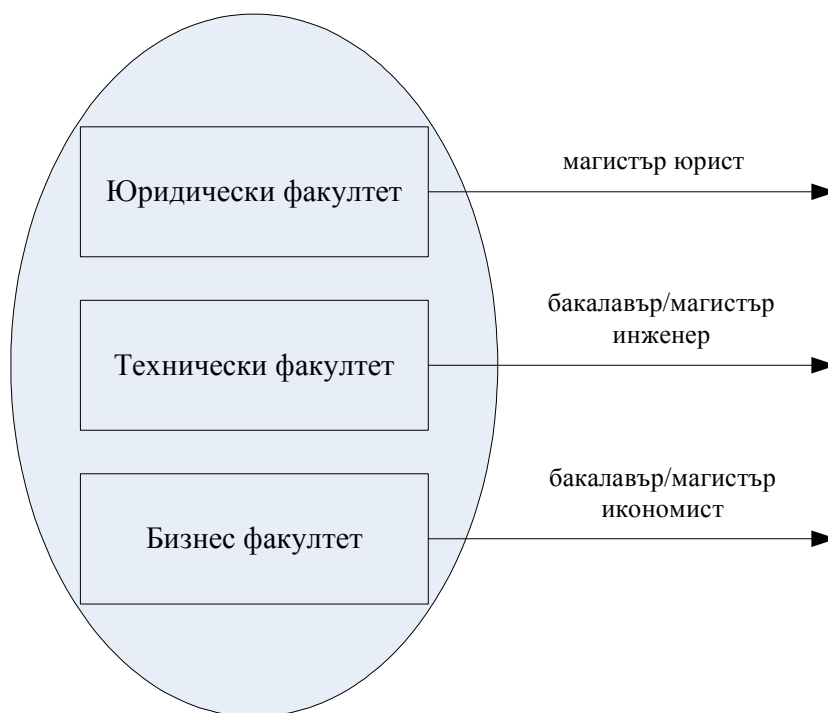

Схема 3. Университет от западноевропейски тип

Затова субективният фактор в управлението е предоставил голяма самостоятелност и автономност на факултетите, включително и юридическа и финансова самостоятелност. Затова системата на управление в рамките на университета е силно децентрализирана, а в рамките на факултета централизирана. Крайният продукт е резултат от усилията на отделния факултет, а не резултат от съвместните усилия на няколко факултета, т.е. на университета като единна система!

Ето как изглежда картината в българските икономически университети (схема 4):

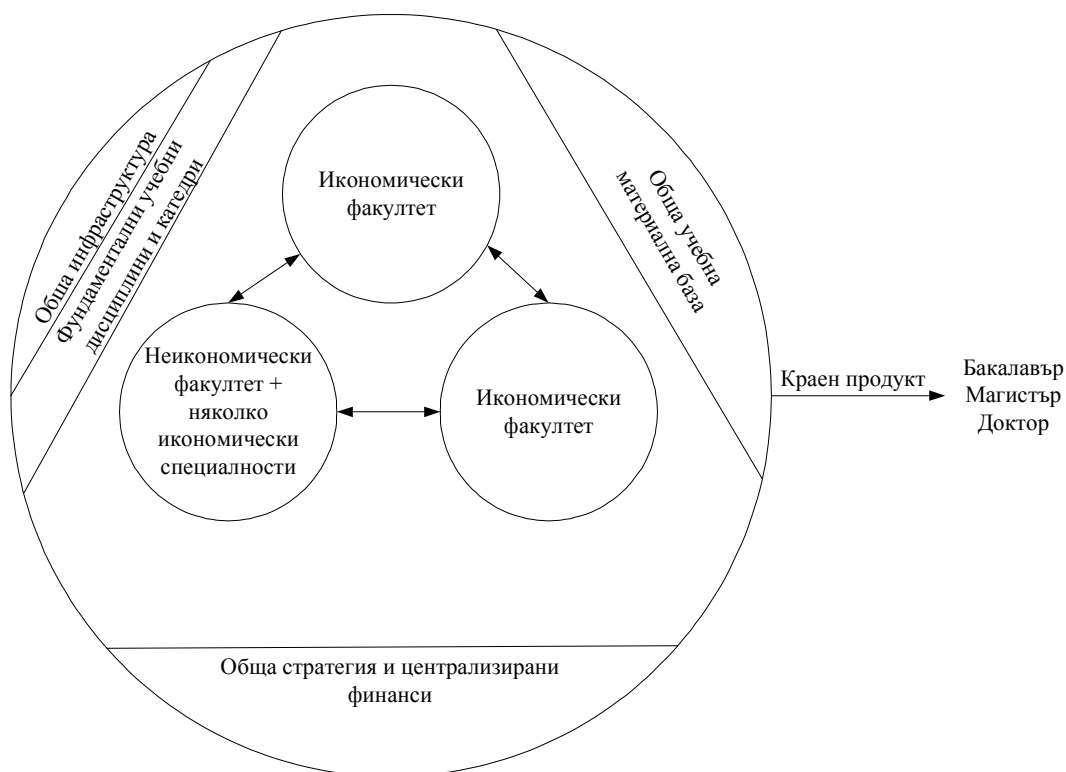

Схема 4. Българско висше училище

Поради исторически причини и предпоставки в българските икономически университети крайният продукт е резултат от съвместните усилия на много на брой малки по обхват и размер факултети, катедри и департаменти. Отделният факултет участва с 50% - 60% във формирането на крайния продукт – бакалавър или магистър. Останалите 40% - 50% са принос на други факултети, фундаментални катедри и департаменти. Тази констатация е валидна както за чисто икономическите факултети, така и за неикономическите. Процентите са изчислени на база брой учебни часове (лекции плюс семинарни занятия), необходими за създаване на крайния продукт бакалавър или магистър. Това ще рече, че отделният факултет осигурява само 50% - 60% от общия хорариум. Останалите 40% - 50% се осигуряват от други факултети и структурни звена.

Емпириката показва, че между структурните звена на един български икономически университет (факултети, катедри, департаменти) съществува много силно и дълбоко разделение на труда. И от тук идват големите затруднения при определяне на ОСЗ. Повече от очевидно е, че отделна катедра, водеща конкретна специалност, не може и не бива да има статута на ОСЗ, тъй като нейните членове осигуряват не повече от 40% - 50% от общия хорариум, необходим за обучението на студентите по тази специалност. Горещата картина е същата и при отделния факултет (поне в сегашния им състав и големина). Повече от очевидно е, че университетът като единна система готви крайния продукт, а не неговите съставни части – факултети и катедри.

Важният извод, който следва да се направи, е, че факултетите в сегашния си състав и големина не бива да имат статута на ОСЗ. Още по-малко такъв статут заслужават отделни

катедри, водещи специалност. Очевидно е, че се налага основен ремонт, гигантско преструктуриране на вътрешната среда. Целта на това преструктуриране е създаването на нови мощни, големи и перспективни факултети, относително по-независими един от друг с презумпцията, че ще заслужат статута на ОСЗ. И едва след това да се пристъпи към преразпределяне на общата инфраструктура на университета и към децентрализиране на системата за управление.

На малкия и дребен факултет (малко на брой членове на академичния състав и малко на брой студенти), който е силно зависим от вътрешноуниверситетски сили и фактори (други структурни звена), не му е нужна самостоятелност и автономност. Малкият факултет трудно може да покрива разходите си от собствени приходи. И ако точно това не може да постигне, то за какво му е самостоятелност? Малкият факултет има нужда от точно обратното – по-голяма зависимост от университетското ръководство, повече сигурност, финансиране и стабилност. Грижата за настоящето и бъдещето на един такъв факултет става грижа на университетското, а не на факултетното ръководство.

По-важни изводи:

1. Всички опити да се децентрализира системата за управление на висшето икономическо училище при настоящите реалности – катедри, департаменти, факултети с техния сегашен състав и размер, ще бъдат обречени на провал, тъй като сегашната структура на обекта и субекта на управление на висшето училище се нуждае от преструктуриране.

2. Целесъобразно е да се започне с анализ и проектиране на обекта на управление, с управляваната подсистема на висшето училище. Целта е да бъдат проектирани и в последствие създадени по-мощни по обхват и размер факултети като основни структурни звена.

3. Проектирането и създаването на факултети от нов тип е многовариантна изследователска задача. Изборът на конкретен вариант зависи от дългосрочната стратегия на висшето училище.

4. Предоставянето на по-голяма самостоятелност и автономност на отделния факултет от нов тип и децентрализирането на системата за управление на висшето училище имат характер на следствие. Първо трябва да бъдат проектирани и създадени новите факултети, след което те да получат по-голяма автономност.

5. Създаването на факултети от нов тип е изключително трудна за решаване практическа задача поради историческото наследство във всяко висше училище. Висшите училища в България исторически са се развивали като специализирани институти, а не като университети от западноевропейски тип.

6. Най-трудният за решаване въпрос е разпределението на учебната материална база и инфраструктура, тъй като досега те са били проектирани и създадени да обслужват висшето училище като единна и неделима система. Логиката изисква те да бъдат разпределени по факултети от нов тип.

7. Задачата за предоставяне на по-голяма самостоятелност на факултетите от нов тип е също много сложна. Децентрализацията на системата за управление в рамките на висшето училище задължително изисква самостоятелност, включително разработване и разпределение на самостоятелен бюджет на факултета.

8. Промените в субекта на управление на висшето училище също представляват сложна за решаване задача, тъй като изискват промени в Правилника за устройство на висшето училище и във всички останали вътрешно нормативни документи.

СПЕЦИФИКА НА ВИШЕТО ИКОНОМИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДЕЦЕНТРАЛИЗИРАНЕ НА НЕГОВАТА СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ

Резюме

В студията е анализирана спецификата на висшето икономическо училище като голяма непроизводствена организация. Анализът акцентира върху образователния продукт, образователния процес, крайния продукт и основното структурно звено на висшето училище – факултета. Направена е изчерпателна характеристика на образователния и крайния продукт на висшето училище.

Обоснована е необходимостта от проектиране и създаване на факултети от нов тип – по-големи по обхват и размер, които да бъдат превърнати в основни структурни звена. Едва след това да започне децентрализация на системата за управление.

Анализирана е връзката и зависимостта между големината на факултета и неговата самостоятелност, включително и финансова, както и възможностите за децентрализиране на системата за управление на базата на факултети от нов тип.

SPECIFICS OF A HIGHER INSTITUTE OF ECONOMICS AND POSSIBILITIES TO DECENTRALIZE ITS SYSTEM OF MANAGEMENT

Summary

The paper analyses the specifics of an institution of higher learning in the sphere of economics as a major non-production organization and focuses on the education product, educational process and the end product of the fundamental structural unit of a tertiary learning institution, as well as its basic structural unit, the faculty. A comprehensive study of the educational and the end product has been made. The author argues the need to design and set up a new type of faculties, i.e. ones greater in size and in scope, to be transformed into main structural units as a run-up to the management system decentralization.

The paper also outlines the relationship and the interdependence between the size of the faculty and its independence, including in terms of its finances, as well as the possibilities for the decentralization of the management system based on faculties of the new types.